

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2017

MEMORANDAMU

MARAGA: 70

Memorandamu uyu u na masiatari a 10.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandumu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandumu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musi u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatso nga nda ha musi vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa).

Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedza.

Kha **mbudziso dzo vuleaho**, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/Thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.

Kha mbudziso dzi todaho NDI NGOHO/A SI NGOHO, maraga dzi tea u **kovhekanywa**, maraga nthi i tea u avhelwa NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE, **iwe maraga** ya ya kha tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo. Maraga ya tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo i tea u avhelwa fhedzi arali phindulo ya NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE i yone. Hu songo newa maraga iyo arali thikhedzo/tshiitisi/thuthuwedzo zwo khakhea.

Kha mbudziso dzi todaho khouthesheni u bva kha tshibvedzwa, vha **songo** nea ndatso vhagudiswa arali vho siedza zwidevhe, kana arali ho khakhea huwe u peleta kha izwo zwo khouthiwaho.

Musi phindulo ya ipfi lithi yo lavhelelwa hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga **tenda fhedzi** ipfi lo lavhelelwaho lo talelwa kana lo sumbedzwa.

Musi mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nanzhi dzo nekedzwa, kha vha make **fhedzi** mbili/tharu dza u thoma.

Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.

Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo niwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 1**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

- 1.1 Ndi ngauri lo vha lo rangwa phanda nga khosi ya mufumakadzi ye ya vha yo funzea ya dovha ya vha na vhudifhinduleli.√√ (2)
- 1.2 Ndi ngauri a vho ngo toda u shuma vhe vhothe, vho dzhenisa na miwe mirado ya vhadzulapo nga u ita Khoro ya Lushaka vha shumisana nayo hu u itela u disa mvelaphanda ya muvhundu.√√ (2)
- 1.3 Ho vha hu u itela uri vhamusanda vha kone u divha vhadzulapo vhothe na u kona u vha langa zwi tshi leluwa.√√ (2)
- 1.4 Ndi u fhatela vhana vhavho zwickolo zwi re na tshomedzo dzo fhambanaho hu u itela uri vhana vhavho vha songo ya u tunda pfunzo kha miwe mashango.√√ (2)
- 1.5 Ndi khwathisedzo ya uri miwe na miwe u na pfanelo ya u funzwa hu sa sedzwi vhuvha hawe.√√ (2)
- 1.6 Vhadzulapo vhane vha vha na vhukoni na zwickhala zwa u bvedza lushaka, kha vha zwi ite hu u itela mveledziso ya shango lavho.√√ (2)
- 1.7 Sa wanalaho/iteaho ano maduvha, muthu a khakha tshitshavha tshi a mu vutshela tsha mu huvhadza/vhulaha; fhedzi afha kha la Magoni a zwo ngo ralo vha thonifha mulayo – muthu a khakha u tou vhigwa mapholisani, a farwa, a sengiswa a konaha u gwevhiwa.√√ (2)
- 1.8 Ndi wa uri arali khosi i tshi shumisana zwavhudi na vhalanda vhayo hu a vha na mvelaphanda kha shango lenelo/Vhathu nga pfano na vhuthihi ri nga kona u dibvedza ri sa lindeli u tou kanzwa nga muvhuso.√√ (2)
- 1.9 Ndi a takala. Ngauri muvhundu wa Magoni wo ita uri hu vhe na mitambo ine ya thusa u bvisa vhaswa kha u didzhenisa kha zwickambi na zwidzidzivhadzi./Mitambo i thusa kha u ita uri vhatu vha vhe na mitakalo yavhudi./Mitambo i thusa vhadzulapo kha u dimvumvusa.√√ (2)
- [Zwivhili fhedzi.] (2)
- 1.10 Ee.
- Muiwali o kona u vhina mihumbulo ye a vha a khou toda u i tanela vhavhali nga u nea manweledzo a ndima iyiv – Tshumisano ya khosi na vhadzulapo, pfano na vhuthihi zwa disa mveledziso ya muvhundu wa Magoni.√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.11 Ndi bugu dzine vha vha nadzo/U fundedzana havho vho sedza buguni dzavho.v (1)

1.12 Mulaedza ndi wa uri vhagudi kha vha thusane kha gundo dzavho dza tshikolo.v (1)

1.13 Ee.

Ndi muthu a no khou gidima, na muiwe ane o sokou didzulela ngeno vhañwe vha tshi khou guda. Avha vhavhili ndi phambana nadzo.vv (2)

1.14 Ee.

Ndi u taniwa zwi khagala uri hu zwihole (vhaholefhali),v hu vha mirado yo fhelelaho,v rothe mukovhe wa pfunzo wo ri fanela.v (3)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

1.15 Ee.

Vhuvhili hazwo zwi amba nga ha pfunzo.v Kha TSHIBVELDZWA TSHA A phara ya 4, Muvhudu wa Magoni wo fhatela vhana zwikolo zwi re na tshomedzo dzo fhambanaho dzine dza katela vhathu vhothe,v ngeno kha TSHIBVELEDZWA TSHA B matshudeni vha tshi sumbedza vho didzhenisa kha zwa pfunzo vha sa taluli ane a vha muholefhali vhukati havho.v (3)

T̂HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO

Ndila ya u maka manweledzo:

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga 3 ndi dza luambo.
  - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga musu mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musu mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
  - Vhamaki vha tea u khwathisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho. Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho vha litshe ayo maipfi a manweledzo o salaho.

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Kha vha shumise mbuno khulwane dzi tevhelaho dzine mulingiwa a tea u dzi shumisa kha manweledzo sa **tsumbandila**.

Mbuno dziñwe na dziñwe dza sumbe (7) dzi pfallaho dzi tea u avhelwa maraga dzi kha phara.

(Mafhungo na/kana zwipida zwa mafhungo zwi tea u anana/lunzhedzana.)

NO	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Muvhuso u tshi fha zwickolo thabulethe u khou itela uri vhadededzi vha songo twa vha tshi khou shumisa bugupfarwa na dabaluvhondo.'	1	Vhagudisi a vha tsha shumisa bugupfarwa na dabaluvhondo.
2	'Vhana vha tshikolo na vhone muvhuso u vha wo vha leludzela mihwalo ya u hwala bugu duvha liñwe na liñwe dzi tshi khou vha lemela.'	2	Vhagudi a vha tsha tshimbila vho hwala bugu vha tshi ya t hikoloni.
3	'Vhabebi na vhone vho zwi takalela ngauri vhana vhavho a vha tsha didina nga u ya fhethu hu re na inthanethe i no badelwa u ita thodisiso.'	3	Vhabebi a vha tsha badela inthanethe.
4	'Vhagudi vha a kona u ita khumbelo dza mishumo na dza u tanganedzwa magudedzini a pfunzo dza ntha nga dzone dzithabulethe.'	4	Vhagudi vha shumisa thabulethe u ita khumbelo dza mishumo na dza pfunzo dza ntha ha sekondari.
5	'Thabulethe i thusa vhagudisi u nea vhagudi mishumo i no nga ndowendowe, tshuñwahaya na thesite musi vhe mahayani avho.'	5	Vhagudisi vha nea vhagudi mishumo ya tshikolo vhe mahayani avho.
6	'Zwo ralovho na kha vhagudi musi vha na thaidzo vha kha ngudo dzavho, vha kona u shumisa yone u tandulula thaidzo nga u dzi rumela kha vhagudingavho na vhagudisi.'	6	Thabulethe i khwinisa vhudavhidzani na u tandulula thaidzo vhukati ha vhagudi na vhagudisi.
7	'Vhagudi vha a dovha hafhu vha shumisa thabulethe kha u ñwala notsi dza zwine vha khou funzwa musi vhe kilasini dzavho dzo fhambanaho.'	7	Thabulethe dzi thusa vhagudi kha u ñwala notsi.
8	'Thabulethe dzi ita uri vhana vha dovhe vha vhe na ndivho ya u shumisa zwileludzi zwa lubuvhi lwa muyani.'		Vhana vha wana tshikili tsha u shumisa lubuvhi lwa muyani.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Muhasho wa Pfunzo wo ita uri vhagudisi vha sa tsha shumisa bugupfarwa na dabaluvhondo ngeno vhagudi na vhone vha sa tsha tshimbila vho hwala bugu vha tshi ya tshikoloni. Vhabebi vho leludzelwa ngauri a vha tsha badelela vhana inthanethe. Vhagudi vha a kona u ita khumbelo dza mishumo na dza pfunzo dza ntha ha sekondari vho shumisa thabulethe. Vhagudisi vha nea vhagudi mishumo nga u shumisa thabulethe vha fhindula vhe mahayani avho. Vhagudisi vha a tandulula thaidzo dza vhagudi ngayo. Thabulethe dzi thusa vhagudi u iwala notsi na u shumisa lubuvhi lwa muyani.

[Maipfi a 93]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka KHETHEKANYO YA C:

- Mupeleto:
  - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nnda ha musu vkhakhi uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
  - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho. Vkhakhi ha mupeleto vhu tea u newa ndatso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NAKANA phindulo yo nwalwaho nga vudalo.

MBUDZISO YA 3: KHUNGEDZELO

- 3.1 Ndi ya u kunga/dzikusa dzangalelo la vhatu uri vha ite nyonyoloso uri vha kone u vha na mutakalo wavhudi.√√ (2)
- 3.2 Li disa muhumbulo wa uri muvhili u dzula u na mutakalo wavhudi, nungo na mafufufu tshifhinga tshothe.√√ (2)
- 3.3 di dzima > *didzima*.√ Nga zwifhinga zwa paseka kerekeni yashu ri a *didzima*.√ (2)
- 3.4 C. Liedzamuthu.√ (1)
- 3.5 Mukungedzeli o shumisa fonto ya maledere mahulwane nahone o swifhadzwaho (**MUTAKALO MUTAKALO WEE!**) a tshi itela u kunga vhataleli.√ O dovha hafu a shumisa fonto ya maledere matukutuku√(u bva kha miwaha ya 65 u ya phanda) a tshi itela u fhuredza vhataleli.√ (3)

[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI

4.1 U khou tana mushumo wa ndangavhuendi badani nga vhaofisiri khathihi na khaedu dzine vha tangana nadzo. √√ (2)

4.2 Vhudifari ha mureili wa modoro vhu sumbedza e na lunyadzo/luswetho/u sa thonifha milayo ya badani/u funa zwa tshandanguvhoni/vhuada, zwa sia muofisiri wa vhuendi a tshi mangala maitete a mureili uyo. √√ (2)

4.3 C. Vhukwila ha tshandanguvhoni vhune ha wanala magondoni.√ (1)

4.4 Muambi u sumbedza o tshuwa√ ngauri u divhona mulandu wa u sa vha na laisentse ya u reila modoro.√ (2)

4.5 Uvhu vhuada ndi vhu lwaho na fulo ili ngauri zwi na masiandaitwa a tevhelaho:

- Khombo na mpfu zwi a anda badani/magondoni ashu.
- Zwi bveledza/tutuwedza vhuada vhuhulwane vhukati ha vhareili na vhaofisiri.
- Zwi bvisa tshirunzi tsha mushumo uyu.
- Zwi nanisa vhusiwana musu mita minzhi yo xeletwa nga vhafunwa vhavho.
- Zwi vhangana u fhelelwa nga mushumo kha vhaofisiri.
- Zwi durela muvhuso nga mbadelo dza RAF na dziinshuarentse/Dzindindakhombo.

[Mbuno tharu dzi pfallaho].√√√ (3)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

- 5.1 *Uyu*:√ Nwana *uyu* ndi a mu funesa.√ (2)
- 5.2 Rengela.√ Li khou shuma u sumbedza uri muıwe muthu u khou itelwa tshithu nga muıwe.√ (2)
- 5.3 Ndi hone Vho-Denga vha tshi ri: 'Ndi do mu thusa nga tshelede ya bugu.'√ (1)
- 5.4 Ipfi 'lalela' li amba uri zwiliwa izwo (tshidzimba) zwo liwa nga madekwana/vha tshi vho toda u yo edela.√√ (2)
- 5.5 Tsiedzamaipfi i na mushumo muhulwane wa u bvisela khagala vhupfiwa ha muambi (afha o vhaısala), na u ambela mbiluni mafhungo ane vhavhali vha tea u tou dihumbulela, zwa mbo nana u tutula dzangalelo na u sia vhavhali muyani.√√√ (3)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70